

ՌԻԳԵԳՐԱԿԱՆ

ՍՅՆԻ ԺԱՂՈՒ ԲՈՒՄՍԵՆՈՆ ԵՃԵՐՔԸ

Բ.

Փոթի են Սոփոնոմ:

Հիշենի 21ին առաւօտեան ժամը 6ին մեր նաւը կանգնած էր Փոթի քաղաքի առջև: Բաւական ակնհասնայ տեսարան էր. նաւահանգիստն հաստատուն երկու կիւրաւոր քարաղբյւրներու մէջ շինուած, որոնց մէջէն մի նեղ անցք, հեռուէն լին զետի բերանն, որու կամքով կ'ըլլայի Տաւրաւային թեւին վրայ և հիմնուած քաղաքն, գետի պոտոր քայ-կանաւ ջրի հոսանքը՝ ծագու կապտա տարածութեան մէջ, եւ վերջապէս Փոթին իր յաւաքնմանց մացաներովն եւ օղմանց ջանքովը, միտնեցաւ մի այնպիսի հակապոտորի կը ձեւացնէին, որ այս պէսպիսութիւնը՝ զիտող աչաց համար առանց ուշադրութեան չէր կրնար անցնիլ:

Գիշերուան հանդարտ քնեն նոր արթննցած, հաթիւ 4 ժամու ծովային ճանապարհորդութենէն թէեւ գետ ոչ մի յոգնութիւն չզգացած, այսու ամենայնիւ ցամաքն առանց հրապուրման չէր եւ եւ անյապաղ զօրք ելալ քարաշէն նաւամատոյցի վրայ, ուր երկաթուղայ կապերը շղջացած Տաւար զանազան տեսակ բեռներ բերած էին: Ղաւա-հանգիստն որ սկսած է շինուիլ 1863ին էւ որու վրայ կառավարութիւնն ահագին ծախքեր և կատարած, գետ այն վիճակի մէջ չէ, շնորհիւ իր անյարմար դրբին, որ ապահովութիւն ներշնչէ հոն պատկառելի ծախքեր. Փոթի իսկ յիշ, աւելածեալ ծովու արձանները կրող փաթեղ ունեցող նաւերու թիւը շատ փոքր չէ: Փոթի կաւակտեղի համար առեւտրական մեծ նշանակութիւն ունեցած և խրիմի պատերազմէն վերջ (1854), երբ Տաւական բանակը Ռուս-թուրք ծառայութեան ժամանակ այրեց ունեցող: Մինչեւ այն ատեն այս վերջինն էր կաւակտեղ գուռը Սեւ ծովու վրայ: Բայց 1878ին Բաթումի նաւահանգիստին երեւան գաղմն Փոթի շատ զգալի կերպով ինկաւ, չկարենալով բնականաւոր միջիլ Բաթումի հետ:

Այսու ամենայնիւ նա ունի դարձեալ իր կարեւորութիւնն եւ կաւակտեղ երկու մեծ արտահանութեան բերքեր, մաղման (manganèse) եւ երկաթաքարէն (maïs) իր քարաքաներու վրայէն կը բարձուն դէպ ի Եւրոպա: Իր ամենաանցկած վիճակն եղած է՝ 1870ին, երբ երկաթուղի շինուեցաւ դէպ ի Թիֆլիս, մինչեւ 1871, երբ Բաթում ուսու դրացի եղաւ իրեն եւ առաջնութիւնը իրեն:

Փոթի ցած դիրքի վրայ հիմնուած ճահճային քաղաք մի է, անպատեխ թոյն աւանդական ջրմուխ Բոնիկիներու թիւը 5000ի կը հասնի, որոնց 300ը միայն հայ են: Հայը այստեղ զգուշորակաւ առեւտրով կը զբաղեն. ունին փոքրիկ կեղեղի մի եւ ձիական դպրոց:

Ռուսներն առաջին անգամ 1770ին փորձեցին գրաւել Փոթին, բայց այն ժամանակ անյաշնոյաւ

թեան մասնաւորեցան եւ վերջապէս 1828ին տիրեցին, զոր հաստատեց 1829ի Աքրիմուպոլսեան ուսու-թըրական դաշնագրութիւնը: Իսկ հոս թեան մէջ Փոթին նշանակութիւն է եղած իրեն առեւտրական քաղաք Փոթի տեսակ, զոր հիմնած էին միլետայի զաղթականներ: Բայց թէ իրականաւոր աշխարհ Փոթինն անշու էր հին Աղգըսի այն զգուշոր առեւտրական կետը, որ ըստ Ստրաբոնի միջնորդ կը հանդիսանար Յունաստանի եւ Հնդկաստանի մէջ կատարուած առեւտրաւին, գետ կարելի չէ եղած որչ կերպով հաստատել, վրան զի պատմական ժամանակաց մէջ Փոթին տեղադրական դիրքը մեծ փոփոխութիւններու է ենթարկուած:

Փոթի ի գետը՝ Բիւն, որ է նախնեաց Փոսիսը (ըստ տեղ. Գուլ) շատ յաճախ տիղմ եւ իրեն կը բերէ իւր հետ եւ կը լցնեն իւր ծովային մարտի բերին վրայ, եւ բաւական գոտարու-թիւններ կը պատճառէ առ հասարակ նաւարկու-թեան, թէեւ նաւահանգիստը նորա ազգացութեան շրջանէն զօրք է շինուած: Իւր բնականաւոր վառ-ներէն մէկը գետ պահած և իւր հին-յունական տեսուն նշանակութիւնը, Hippios (մի.) որ այժմ վրայեղէն 8իւնի-ձըւլ (միւ. ջուր) կը կոչուի:

Այս ճահճային եւ տեղային քաղաքէն գետ շինեալացած՝ տեղեկութեան փոխարկան կեանքի մէջ ի հնոց մնացած մի սովորութիւնը՝ Կ'ուշմը այստեղ յիշել: Ամեն տեղ Մայիսի առաջին օրն առանձին նշանակութիւն ունի, եւ անհաստատեալ եւս՝ բայց մանաւոր ընկերակի իրաւանքը կը օտուէ: Աղ այն օրը Փոթին համար ահագին կարեւորութիւն տաւած է: Հին Փասիսը եղբայր վրայ վրական 2 ցեղեր, որոնք ի սղեղանէ միմեանց հաշտ չեն պաշտած, Միգրիւններն եւ Գոսթիւնը, Մայիսի 1ին մեծ խմբե-րով եւ իրենց լաւագոյն կորիւններով կը հաւաքուին եւ նախնական ժողովրդական գնտակի խաղը կը խաղան, որուն կ'ընկերանայ միշտ բոլորամասու-թիւնը: Ենձ գէպը է այս երկու ցեղերու համար թէ այս խաղերն մէջ յաղթողը որ կողմն է, յաղ-թութեան արձագանքն ոչ միայն արձողք քաղաքը այլ, բոլոր շրջակայ գիւղերը, գաւառներն եւ մինչեւ իսկ Բաթում ու Տիֆլիս ալ կը հասնի: Անշխարա-զրելն է յաղթող ցեղին ցնծութիւնը. այն օրն ահագին գինայ կարամներ կը դառարկեն, եւ քաղաքները բոլորվողական երգերուն միջինքն եւ սուր աղմկայից ձայներով կը փառաբանեն:

Փոթիին նոր էին բաժնուներ, երբ շահնախ սեղանական զանգաւը զմեզ առաւօտեան թէլի հրաւիրեց: Երկար սեղանի բոլորողքը հաւաքուներ էին մօտ 50 հոգի, որ սովորականէն շատ անելի բաղմունքին կը նշանակէր: Ճանապարհ կարգի, աղղի, կրօնի եւ սեռի խումբ մի կը կազմէին հոն, բոլորս ալ միմեանց անձանօթ, բայց ջանք մի ժամանակ ընկերակցութիւնը բաւական էր եղած զմեզ իրար ծանօթացնելու, որով եւ խոսակցու-թիւնը՝ նախ առանձին առանձին՝ շուտով ընդ-հանուր գործաւ: Թէ՛ թէլի եւ թէ՛ մանաւանդ ճաշելու ժամանակ խոսակցութեան զգուշոր առ-աւարկան խմբան էր: Աւելիկեցներուս մեծագոյն մասը կաւակտեղ մէջ բնակող օտարականները, գիւղաւորաբար ուսուներ էին, որոնք անապատները

գուրս էին փախած Բաքուէն եւ Տփղիսէն, եւ կը գնաին դէպ ի Տիւրքիս: Ամէնքը տեսած էին մաշկ-մաշկոյն իրենց աքլորը, ամէնքը կրած էին նորա արհաւիրքը եւ գործադրած առողջապահական հասանելիական միջոցներ թէ իրենց վրայ եւ թէ իրենց շուրջը, միայն եւս էի, որ բացառութիւն կը կապէի, փան զի Բաթումէն ելած միջոցին այնտեղ ոչ մի դէպք էր պատահած: Առտի վրան շունէի թէ Կոնի ստորակէտներ կը կերէ վրաս: Մեր մէջ կար Տեառաւան Բաղդուշ, հեռագրաստ փ. ուսու պաշտօնատէր, որ պարսկական անվեր հիւրին այցելուութիւնն անամբ ընդունած էր, բայց բարեխառնաբար անպարտք լինելով ինքիցն իսկոյն դարմանել տալ, մի շարաթ բժշկական հսկողութեան ենթարկուելէն վերջ անյապաղ ամենայն ինչ թողած՝ շունչը Բաթումէ վեր առեր: Եւ քանի հեռադրբարաւոր արկածներ կը պատմէին այնտեղ: Ի Տարիէ մեծ մասը պատմողներէ մտաց մէջ համմիտած: Այսին շատեր ալ, որոնք առանձին պարանքով կը խօսէին իրենց գործադրած առողջապահական միջոցներու վրայ: Տփղիսի երեստապետ ուսու կին մ'որ, իւր պատմածին համմիտ՝ այն օրէն երբ Բաքու քուէրայի արշաւանքին ենթարկուեցաւ, ոչ ինչ, ոչ իւր ամուսինն ճեղք ալ իրենց ծառայներն անեփ շուր խմած էին, սաստիկ զարմացաւ որ շոգնուախն մէջ իրեն պարզ, յստակ բայց շեռուցած շուր եւ կամ՝ կանաչեղէն կը մատուցանէին սեպակի վրայ, եւ միայն այն ժամանակ համոզուեցաւ ինքն ալ ընդունել, երբ տեսաւ որ մեքէ քանի մի ծաշ շարունակ անկողն ուտելով եւ խմելով Տիպեղեմ՝ զարմեալ քուէրայի նշաններ ծոցը շտուկէք: պէտք էր տեսնել, որ որքան ուրախ էր եւ բարեբախտ էր զգար ինքիցն ինչդ կինը, մտածեց որ զէթ առ ժամանակ մի ազատ պիտի լինէր ակամայ ի գործ զրուած հականեխական միջոցներէ:

Նոյն Յունիս 20 ի օրը ժամը 11¹/₂ էր երբ հասանք Օւլէմերա գիւղը, որ ինքնին նաւապարտ հարուստ անտառներու ստորոտի վրայ է հիմնուած, եւ շուրհի այս պարագային Սեւ Ժովի կապկտեսներ ճղքէի վրայ միակ տեղն է ուր ընդդրական անտառային արդիւնաբերութիւն կայ եւ փայտի արտահանութիւն ունի: Այնտեղ վերջ ժամը 3ն էր երբ հասանք Սուխուս:

Այլ Օւլէմերա ոչ Սուխուս շոգնաւոր չի մտնեար նաւամատայցին, այլ բայց կը կանգնի եւ ճանապարհորդ ու բեռ առանձին նաւակներով կը տարուին Ժովից: Եւ որովհետեւ եւ Սուխուս մտնեցէր կը բարեկամայ այցելութիւն պիտի տայի, ուստի ցամաք կայ թող որ շոգնաւոր իւր ճանապարհը շարունակէ, մտադրելով 2 օր վերջը հանդիպող նաւով մեկնիլ դէպ ի Օւլէմա: Եւ այն օրն ինչ կը պատահաւ որ Գիւնիս իմ այցելելու գիւղ բարեկամութեամբ, բայց մի այլ ծանօթ՝ Սուխուսի գաւառապետին զվ. սեփական Պր. Գը-Անիկ ինքրանք մնաց այն երկրի, եւ պատիւ ունեցայ նորա հիւրընկալութիւնը վայելել:

Սուխուս՝ քաղաքը՝ թէ եւ, ին բնակիչներու թուով շատ անշան է, ընդ ամենը 1300 հոգի, բայց իւր գեղեցիկ դիրքով, իր նաւահանգիստով եւ

մանաւանդ իւր պատմական նշանակութեամբ արժանի է ուշադրութեան: Քաղաքը լի է պարտեզներով եւ հիմնով եւ տափարակ գետերի վրայ, որմէ անմիջապէս վերջ կը սկսին բարձրաբերկ կամառապատ լեռներ որոնք Կապիսիոյ լեռնաշղթային թեւն են կազմում:

Այստեղ՝ իմ ուղեգրական նկարագրութենէն փոքր ինչ շեղելով աւելորդ չեմ համարիր քանի մի պատմական ծանօթութիւններ տալ այնպիսի կէտ վայրերին երկրի վրայ, որ ընդհանրին շատ բնի ծանօթ է առ հասարակ:

Սուխուս՝ Ապիսիոյի գլխաւոր քաղաքն է, եւ այս գիւղը մէջ անեղած եւ իւր պատմութիւնը, Գրիստանի Եւ զար յառաջ Եղիներն այստեղ զառթակնութիւն հիմնեւ եւ Սիւտապոլիս անուամբ: Այնուհետեւ Միհրզաւտ պաշտպան արշաւահալութեանց ժամանակ նա եւս ինկաւ այս վերջոյն ձեռքը (100 Ե. Ք.): Միհրզաւտի զարթութեամբ Սեւաստպոլիսն ու ամբողջ կապիսիոսն Ժովից ճեղքէր կամ նախկին Ապիսիոյն ենթարկեցաւ համակալութեան իշխանութեան. եւ Դիսիդեփանտի կայսրը հոս կ'աքսորէր իւր հայածած քրիստոնէականն ու բարեգործները: Պարսից եւ Բիւզանդացոյ պատեղազմով ժամանակ, Արտաշէսին, որ իրենց զինքն Սքոտա կոչուեալներ, յարմար ժամանակի գտան ապստամբելու եւ 2 թագաւոր միանգամայն ընտրեցին, բայց Բիւզանդիոն ընկնէր գանձող վերադի:

Այս նուաճմանէն վերջ քրիստոնէութիւնը Եղիներու ձեռքը մեծ գործեց Ապիսիոյի եւ այն ժամանակին (551 Ե. Ք.): Յուստինիանոսի ձեռքով այստեղ հիմնուած առաջին քրիստոնէայ եկեղեցին մինչեւ ժամանակ կանգնեւ եւ մնացած: Եւստիանի կայսրերն երկրին կառավարութիւնը զարմեալ տեղական իշխաններուն յանձնած լինելով՝ Ապիսիոյն նորէն դժ պիտի է իրենց շշմեկայ բոլոր լեւնային ժողովրդեան վրայ տիրեցին: Այս իշխաններէն մէկը՝ Լեւոն Յ. (786—806) ինքզինք թագաւոր հռչակելով առանձին հարստութիւն հիմնեց, որ տեւեց մինչեւ 985: Թ. զարուսկիզներէ՝ Ապիսիոյն արեւմտեցան կրօնական անկախութիւն ալ ձեռք բերել եւ Արտաշէսի (Արաց) կամ թողիսուն անկախ իրենց առանձին կաթողիկոս նշանակեցին: (Մինչեւ քրիստոնէութիւն ընդունելը՝ Ապիսիոյնն ապառազ պաշտէին):

Արաբներու յարձակմանց ժամանակ Ապիսիոյ թագաւորները՝ Եղիներու քաղաքներու՝ կ'աշխատէին զանազ գուրս վաճել իրենց կրօնակից Արաբներու երկրէն, բայց մեծ ընդդիմութիւն գտան Արաբաւոր (Տայից նահանգի մէջ) նստող Բագրատունիներէն, որոնք իրենց կողմէն յայտ ունէին ամբողջ Արաստանի վրայ իշխել: Արաբներու օգնութեամբ՝ երկու տեւեցին այս կռիւնքը՝ մինչեւ որ հաջողութեան գիւրին եղանակով Ապիսիոյնն ու Արատներէն խաղաղութիւնը վերականգնեցին: Ապիսիոյնը վերջին թագաւորը Թեոդոսիոս թէ կայր եւ իմ անգլանկ էր, իւր թագաւորութեան յաջորդ ընտրեց Արաստանի թագաւորանգն՝ որ Արատներէն Բագրատունիներէն էր եւ միանգամայն

իւր քրոջ որդին Այս պատմանին Քաղաւոր Գ. անուան թագաւորելով վերջնականապէս միացուց Վրաստանի եւ Աբխազիայի իշխանութիւնները։ Իւր յաջորդներէն Գաւիթ Բ. 'Կորդիշ' (1089—1130) վերին Աբխազեան ծիր. գարի սկիզբը, թաժնեց Վրաստանէն, զայն իբրեւ աւատապետական երկիր որ վերին Հայկական շերտէն յանձնեւ լով Աբխազ Էրզրաւնէն իշխանին։ Եւ երբ Լէւոն թիմուրի եւ շինդդիւնաի յարձակումներու վրայ Վրաց թագաւորները սատակ տալով պարսկացեալներէն, Էրզրաւնէնէն առիթն ոգուս քաղելով, իրենց զինուոր նորէն անկախ հրատարակեցին, եւ այնպէս ալ կառավարեցին մինչեւ մեր զարուն սկիզբը։

Թուրքերն՝ Սեւ ծովի կապտանս եղբայր վրայ երեւցան՝ Բիւրանդեան կայսրութիւնը կործանելու եւ խրթի խաները հպատակեցնելու ետեւ (1453)։ Էրզրաւնէնէն շուտով ինկն Տաւադաղ ազգեցեալ թեան տալ. եւ աղաւ կամայ կամայ սկսան յառաջանալ եւ տիրել ամբողջ ծովափերին։ 1455ին Տաւրիկները դրաւեցին Սեբաստիայի, եւ այնուհետեւ նորա գլուխ թիւնն եւ անունն տալով մոնղուեցան Աբխազիայի, Մինդրէլիայի, Իւնէրէթիայի եւ Գուրիայի (ծովափերի մօտ վրական նահանգներ) մէջ իրենց իշխանութիւնը հաստատուն պահելու համար Տաւրիկները ժԼ գարի մէջ կանչեցին Սուլթան-Խան, Ռեքոտ-Խան (Կան), Փոլիք եւ Անգա բերդերն. եւ այնուհետեւ ետանգուն կերպով աշխատեցան մաշկաւոր կոծը տարածել երկրին մէջ։ Աւազին ընդանողները Էրզրաւնէնէն իրենց եղան։ Սակայն Ռուսաց հետգնեալ ժողովուրդէն քաջակրօնովը երես զարմացին Տաւրիկներէն։ Ռուսներ 1810ին մտան Սուխում՝ եւ նոյն ժամանակի իշխանը՝ Անգա Բեյ Էրզրաւնէն՝ Ռուսական հպատակութեան հետ նորէն դարձաւ իւր հարց կրօնի ի բրիտանականութիւն։ Բայց Աբխազներու մեծազոր մասը անխառն մնաց իւրական կոծի վրայ, եւ այս պատճառով ներքին իւրականութիւններ եւ ապստամբութիւններ երբեք պակաս չեղան։ Այնպէս որ՝ թէեւ Աբխազներու պաշտօն գաղութարութեամբ Սուխում քաղաքն եւ կապտանս ծովափերը Փոլիքին մինչեւ Անգայն անցաւ բուրժուային Ռուսաց ձեռքը, բայց Ռուսաց զորքը միշտ յարձակումներ կը կրէր Աբխազներու կողմէն։

1854 եւ 1855ին, խրթի պատերազմի ժամանակ Ռուսներն ստիպուած լինելով իրենց բոլոր հարց կենդանացնել Սեբաստիայի պարսպայ տակ, յայտարարին տարին այն բոլոր բերդապահ զորքն, որ կը պահէին կապտանս ծովափերի վրայ, եւ Իւնէր վրայի բանակն առանց մեծ դժուարութեան մտաւ Սուխում եւ զբաւեց ամբողջ ծովափերը։ — Իսկ պատերազմը զաւարեւելն ետեւ՝ երբ Տաւրիկները թողին հեռացան, Ռուսները՝ Աբխազիայի իշխան Մեքայել Էրզրաւնէնի հրամանատարութեան տակ, որ Ռուսաց բանակի ծառայութեան մէջ էր եւ զբաւեւած, նորէն մտան եւ տիրեցին Սուխումին։ Ապիւր 11 տարի յետոյ, Ռուսներ յաղթանակ վերջնական ընձեւ նշանաւոր Էնիս Էնիսի, որ կամ անմաք եւ կամ իր նախորդի միջոցաւ մօտ 30 տարի շարունակ անդին ծառայող պատերազմ կը մէկը Ռուս

սաց զէս՝ կապտանս անառիկ լեռներու եւ կիրճերու մէջ, եւ այն ժամանակ կառավարութիւնը սկսաւ աւելի հաստատուն միջոցներ ձեռք առնել կապտան մէջ առնական իշխանութիւնն ապահովելու եւ տեղեան ժողովրդեան մէջ քաղաքական կրթութեան սերմեր մտցնելու համար։ Այս միջոցներէն մէկն եղաւ՝ ի մէջ այլոյ՝ Աբխազեան հանել վերջնականապէս տիրող Էրզրաւնէն իշխանի անգրէն եւ առնական նահանգ գործընել, որ կատարուեցաւ 1864 Յուլի 12ին։ Թեւեւ Աբխազներն ապստամբութեան միջոցով ուղեցին իրենց թշնամութիւնը ցոյց տալ նոր կարգերուն, բայց այս հակառակութիւնը ճնշուեցաւ։ 1870ին ալ Աբխազիայի գիւղացիք հառաւորութեան օրէնքով արձակուեցան Տարաբուլնէ (գերութեան) եւ սկսան իրենց նախկին աւատատէրերուն հաստատ իրաւունքներն վերականգնել։

Մեծ գերխաղացած է Աբխազիա իւր գլխաւոր քաղաքով՝ Սուխումով մասին, վերջին առաւել բարկան պատերազմի ժամանակ։ 1871ին Մայիս 5ին օսմանեան հզօր նաւատորմը Բաթումից Սուխում, եւ այրեց ու քանդեց։ Ռուսաց զորքը ստիպուեցաւ թողուլ քաղաքն եւ հեռանալ։ Տաւրիկները մտան Սուխում՝ եւ տարածուելով շրջակայքը սկսան մահախուսան Աբխազները գէլ իրենց գրաւել։ Այս շարժումը անհետեւեք շնչաց։ Աբխազներն խորովին ապստամբելով միացան օսմանեան զօրաց հետ, երբ միւս կողմէն նաւատորմը շրջակայ ծովափերը կը Բաթումիէն եւ կը քանդէր։ Օսմանեանց տարած այս յաղթութիւնները պակաս ոգեւորութիւն չէր պատճառէր առեղացի մահախուսան բնակիչներուն։ Բայց իրենք միշտ նոյն վիճակէ մէջ շնչացին, եւ առնաց զօրքը զնշարկաւ Մ. Էնիսիկիկեանի եւ զբաւաւ Ե. Աբխազեանի հրամանատարութեան ներքեւ խիստ կերպով հարուած տուին ապստամբաց՝ Աբխազներուն, եւ զորսպէս Աբխազեան 1/2 ամիս յետոյ, Յուլի 20ին վերադարձին գրաւեց Սուխումը եւ ծնչեց ապստամբութիւնը։ Սակայն երբ 1878ի Փետր. 19ին Սուխում-Ստեփանոյի գաղափարութիւնը կըրօնելով խաղաղութիւնը հաստատուեցաւ, մահախուսան Աբխազներուն մէկ մասը շուրջ այլ եւս մնալ Ռուսաց իշխանութեան տակ, եւ մօտ 10.000 հօգի թողին իրենց հայրենիքն ու գաղթեցին Տաւրիկներ։

Սուխում վերջին պատերազմին ժամանակ կատարելապէս քանդուեցաւ, եւ քանդուներն ոչ այնչափ օտ. զօրքն էր, որչափ բուն իրենց Աբխազներն կամ «բաւալներ» ինչպէս կը կոչեն զիրենք Թուրքերը։ Այնուհետեւ քաղաքն ի հիմանց շինուեցաւ, բայց նոյն կործանման յիշատակները դեռ շատ տեղ կը մնան։

Այժմ Սուխում վերստին կենդանացած բաւական հաճելի տեսարան կ'ընծայէ աղա քաղաքէն երկարեան անդրափ, որտեղ ընդարձակ պարտեզներէ շրջապատւած են։

Այստեղ Հայոց թիւը 200ի շին հասնիւր, ունին գիւղիկ քաղաքն կենդանի, որ պարզ ասն արտաքին երեւոյթն աւել եւ մի ծխական քահանայ։ Ունին նաեւ ծխական վարաց, որ յառաջագիծը հանգանակներ չունին։

Սուխում ընդարձակ շրջանին (ОКУРАТ) գլխաւոր քաղաքն է, եւ ունի 4 վիճակ, որոնց մէջ Գաբարուսի վիճակը մեծաւ մասամբ Հայերէ բնակուած է։ Այս մասին քիչ յետոյ։

Նոյն օրը քաղաքը մեծ աղմկի մէջ էր. Սուխումի գաւառապետը, ուսն զնդապետ մի, ծանր հրանոթ վիճակի մէջ վերադարձած էր իւր ճանապարհորդութենէն, եւ որովհետեւ ինք տիրուած չէր ոչ իւր պաշտօնակիցներէն եւ ոչ իւր ժողովուրդէն, հետեւապէս ոչ մէկու դէմքի վրայ ցաւակցութեան նշան չէր տեսնուեր։ Բայց իբրեւ փոքր քաղաք՝ Սուխում այն օրն ամբողջ խռատկցութեան նիւթ էր դարձուցած այս հրանոթութիւնն որու մահամբժ վախճան էր գուշակուեր։

Քաղաքը՝ ինչպէս յիշեցի՝ տափարակ գետին վրայ է հաստատուած. բայց կամը չկայ գետ. կան անապ մի սայլեր մի կամ երկու ձիով (գրօթ), որոնք կը կատարեն կամք պաշտօնը։ Քաղաքին մօտ գեղեցիկ պարտէզներ եւ ծաղկանոցներ կան։ Հասնող մէջ անուանի է մանուշակը, մէկն, որուն վրայից արարած ուժն է ամբողջ ծովեզերքի վրայ։ Այս պարտէզը շինած է Սուխումի նահակին գաւառապետ Վէդէնսկի. եւ վերջիս կաւկասեան նախորդ փոխարքայի որդին մեծ իշխան Նշդեղսոնդր Միխայիլովիչ տնայնաճ հաւնած է զայն, որ գնած է եւ իրեն համար ամարանոց կը կառուցանէ այնտեղ։ Պարտէզն առատորէն ունի խաղողի որթեր, պտղատու ծառեր եւ նաւթ տունկեր։ Այստեղի ծաղիկները շատ անգամ ծախու կ'երթան քուր մերձակա քաղաքները։

Սուխումի օդը շատ լաւ է, մեղմ եւ առողջարար։ Երբեք ընդարձակ հորիզոնն, որ ունի իւր առճեւ, առանձին հրճուանք կ'ազդէ քաղաքէն դիտողին։

Յունիս 21ի դիշերը մնացի Սուխում, եւ երկրորդ առաւուս կանուխ այնտեղէն ուղեւորեցայ դէպ ի նովս-Սֆան (Նոր-Սփոս), որ Ռուսաց հռչակարար վանք է, եւ մանուշակ վերջին տարիներս ուստական ամենաբարձր անձնաց, պաշտօնականներու եւ մեծ թուով ուխտաւորներու այցելութիւնն է վայելած եւ կը վայելէ։ — Այս վանքը Սուխումին շատ մօտ լինելով, ուղեցի եւ ալ ամբէն օգուտ քաղէ։

(Ըրարանկէի.)

Կ. ՏՐԻՍՆԱՆՍ

ՄԱՅԻՍԻՆԵՍ

ՏՆՏԵՍԱՆՆԵՍ

Գարունն ու Միդիապոնոսի թիւնը։

(Միդիապոնոսի մը քարտկամակամ խորհուրդով։)

Երբ երկնից վրայ եւս քան զեւ բարձրացող քարանային արեգական հետ՝ բնութիւնը նոր կեանք կը ստանայ, կը սկսի նաեւ մեր մեղուիկն ալ իւր փեթակին մէջ կենդանութեան նշաններ տալ,

ձմեռային քնէն կ'արթննայ, փեթակէն դուրս կ'ելլէ եւ բզրզով կ'սկսի թռչալի։

Այս առաջին թռիչքը՝ կը կոչուին «Թռիչք մաքրութեան» որովհետեւ այս ժամանակ՝ մեղուաց առաջն ալ գլխաւոր գործն է՝ ձմեռուան երկայնատեւ օրերէն փեթակին մէջ մնացած կրկաններն ու աւելորդ նիւթերը դուրս թափելով՝ անոր ծանրութեանն ազատիլն։ Եթէ այս օրերուս մէջ՝ ձիւնն զեւ բոլորովին հալած չլլայ — որ յաճախ կը պատահի — հոգածու մեղուաբուծի մը միտ կ'ինամբը պիտի ըլլայ՝ ամէն բանէն յտաւ աւել եւ րահ ի ձեռքին՝ ամենայն ինչ մաքրել զգուշութեամբ։ Եւ որովհետեւ երկիրն այս ատեններս զեւ պաղ ու խոնաւ է, մեղուաբուծն պէտք է որ իւր օգնականութիւնը մատուցանէ մեղուններուն որպէս զի չլլայ թէ սառնի, եւ մեղունացին առջեի երկիրը առաւանակով, յարգով, փախմով, տեղեւով եւայլն ծածկէ։ Մաքրութեան թռիչքէն վերջը՝ պէտք է փեթակին դատիկոններուն այցելել, եւ ապախառնաման ձմեռը ստակած մեղուններէն վար ինկած մօմի կտորուտեքն մաքրել, որ աշխատութիւն՝ մեղուաբուծին համար շատ դժւարին է, որովհետեւ փայտեայ թիկնեղացով մը, սաղի փետրով մ'եւ կամ որեւէ ուրիշ բանով մը կրնայ դիւրաւ կատարուիլ։ Այս խնամք՝ մեղուաց մեծ օգնութիւն է միանգամայն ապաստանութեան խնայութիւն կը պատճառէ, որովհետեւ եթէ մեղուաբուծն զայն ըրած չլլար՝ ալ մեղու կը ստիպուէին իրենց մաքրութեան թռիչքէն առոր նուրբել, որով շատ ժամանակ կը կորուսէր։

Մաքրութեան թռիչքէն ետքը, յերկնային՝ պէտք է վերադառնալ փեթակին այցելութիւնն ի ճշնել եւ միտ զնել թէ մէջն ինչ կ'ըլլայ։ Եթէ այս փոքրիկ աղբիւր ինչն խորին հանգարտութեան մէջ է, եւ մեղմ ու հաշտական բզրզով մը միայն կը լսուի, նշան է թէ ժողովուրդն ողջ առողջ է, բայց եթէ ներսը դանդելու ձայն մը լսուի, այն ժամանակ մեղուաց պար պէտք է հիւսնէ համարել. եւ արդեամբք յետագայ ժամանակաց մէջ՝ երբ օգեք տաքնան, այսպիսի տառն փեթակաց առ նուազն ինն՝ ստուգիւ առանց պարսմի որ դանուին։ Այսպիսի փեթակի մ'առաջին դատիկոնը վերջնելու օր ըլլածը՝ կը նշմարենք որ մօմի մաղն կ'ըլլանոք ապտեղակ է, — նշան մը՝ որով կ'ինանոք թէ այսպիսի մեղուաց պարի մ'ախտը՝ թանջն է։ Այս եւ այսպիսի դիպաց մէջ պէտք է այն տեղն այն միջոցն որ ժողովուրդն կը դադարի, անմիջապէս մաքրել, եւ փեթակը փախմներով, լաթով եւայլն ծածկելով՝ շնտաքանել։ Թեքուս այսպիսի միջոցներով ժողովուրդն ազատի։ Ատոնց մէջն ամենաբարձրն այսինքն այնպիսեաց՝ որոնք հազիւ խորին մը կարգէն չընկալաւ, եւ մօնքու երեք ճանապարհաց վրայ կը հանդիսն, պէտք է անմիջապէս կեր տալ, որոց ամենալաւն ու առողջարարն՝ նոյն իսկ մեղունն է։ Մեղուաբուծութեան մէջ այս վարուելու եղանակն՝ «գարննային կարտութեան ճարտիչ» կը կոչուի։ Մեղունները կերակրելու ամենայնաբարձր ժամանակն՝ իրիկունն է, եւ վեր քան զամիսն պէտք է զգուշանալ որ մեղը չլիւծի եւ կամ կերն այնպիսի կերպով չտրուի, որ միւս մեղուք հրապա-